

Τα «Απομνημονεύματα του Ανδρέου Αγγέλου» τα ανακάλυψα στον πάγκο ενός υπαίθριου βιβλιοπώλη, ένα κυριακάτικο απομεσήμερο στο Μοναστηράκι. Η πρώτη μου αντίδραση ήταν να αποστρέψω το βλέμμα.

Τα ημερολόγια με μελαγχολούν. Δε συνέδεσα ποτέ τα γεγονότα της ζωής μου με συγκεκριμένες ημερομηνίες. Προτιμώ τη γλυκιά ομίχλη της ανάμνησης. Αγαπώ εκείνες τις μικρές, χαριτωμένες διαφωνίες με τα αγαπημένα πρόσωπα, για το πώς, πότε, πού και γιατί συνέβη, ό,τι συνέβη, για το ποιος είχε δίκιο ή άδικο. Θα μου ήταν οδυνηρό αν κάποια από τις ενδιαφερόμενες πλευρές κατόρθωνε να ανασύρει από τη λήθη στοιχεία «αντικειμενικά», όπως, παραδείγματος χάριν, σελίδες ημερολογίου, σαν αποδείξεις στο βωμό μιας αμφίβολης αλήθειας. Είναι απολύτως εξακριβωμένο ότι ελάχιστοι άνθρωποι είναι προικισμένοι με την αντικειμενικότητα ενός Ηρόδοτου (κι αυτή ακόμα αμφισβητείται), γι' αυτό, λοιπόν, καλό θα ήταν να δυσπιστεί κανείς όχι μόνον απέναντι σε ημερολόγια, αλλά και σε κάθε είδους ιστορικές βιογραφίες ή αυτοβιογραφίες.

Δε θα πρέπει να ξεχνάμε τη ρήση του Πλούταρχου: «Εί-
ναι κοπιώδης και δύσκολη η ανίχνευση της αλήθειας, όταν ο

συγγραφέας χωρίζεται διά μακρού χρόνου από την εποχή των γεγονότων». Θα προσθέσω ότι συχνά ο συγγραφέας είναι προκατειλημμένος και εύκολα διακρίνει κανείς την αγωνία του να πάρει με το μέρος του τον αναγνώστη. Για να το καταφέρει, η διαστρέβλωση ενός μεγάλου αριθμού συμβάντων είναι το πρώτο ζητούμενο.

Θα πρότεινα λοιπόν στους φανατικούς αναγνώστες αυτού του είδους των βιβλίων, να τα διαβάζουν σαν παραμύθια, όπου η αλήθεια και το ψέμα βρίσκονται σ' έναν αναπόφευκτο, διαρκή και σφιχτό εναγκαλισμό με τα γεγονότα.

Ομολογώ ότι η απαρέσκειά μου για τις χρονολογικές καταγραφές γεγονότων, έχει και μία ακόμα αιτία, ίσως σημαντικότερη: τη σκληρή υπενθύμιση του πεπερασμένου της ύπαρξης. Πάντα μ' ενοχλούσε η ταχύτητα με την οποία το γεγονός μετατρέπεται σε ανάμνηση. Οι σελίδες των ημερολογίων δεν είναι παρά μια απεγνωσμένη προσπάθεια να διατηρηθεί το συμβάν «ως έχει», σε μια μνήμη που αδυνατεί να το κατοχυρώσει αναλλοίωτο.

Το ημερολόγιο όμως του Ανδρέα Αγγέλου δεν ήταν ένα συνηθισμένο ημερολόγιο. Στο εξώφυλλο, υπήρχε ο ωραιότερος γραφικός χαρακτήρας που είχα ποτέ αντικρίσει. Κάθε γράμμα ήταν από μόνο του ένα μικρό έργο τέχνης. Όσο για τη βιβλιοδεσία, πραγματική μαστοριά, σπάνια στις μέρες μας. Η περιέργεια λοιπόν νίκησε το δισταγμό, πάντα έτσι δε συμβαίνει; Άνοιξα στην πρώτη σελίδα και βρέθηκα μπροστά στα ίδια καλλιγραφικά γράμματα που διακοσμούσαν το εξώφυλλο:

Αφιερωμένο στην Ελλάδα

Στη δεύτερη σελίδα είχα ήδη πάρει την απόφασή μου.

Παζάρεφα σκληρά με τον παλαιοπώλη και τα «Απομνημονεύματα του Ανδρέου Αγγέλου» έγιναν και δικά μου. Με δεδομένη την επιθυμία του συγγραφέα τους να δημοσιευτούν — θα το διαπιστώσει πολύ γρήγορα ο αναγνώστης — πήρα την πρωτοβουλία να τα εκδώσω με τον τίτλο «Ο δήμιος», τίτλος που πιστεύω ότι εκφράζει το περιεχόμενο του βιβλίου.

Τώρα πια, τα «Απομνημονεύματα» ανήκουν και σε σένα, αγαπητέ αναγνώστη. Εύχομαι να τα εκτιμήσεις όσο κι εγώ και να δείξεις κατανόηση για τις ελάχιστες διορθώσεις που έγιναν σεβόμενες απολύτως το ύφος του αφηγητή.

Υ.Γ.

Από την έρευνα που έκανα, προσπαθώντας να τεκμηριώσω την αλήθεια των γραφομένων, δεν προέκυψε κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει την ύπαρξη των ηρώων που περιγράφονται, με μοναδική εξαίρεση το δήμιο.

Πράγματι, το Μπούρτζι, το ενετικό κάστρο στο λιμάνι του Ναυπλίου, χρησίμευσε κάποτε σαν κατοικία των δημίων. Πληροφορήθηκα ότι, ανάμεσα σ' αυτούς, υπήρξε κάποιος που ήξερε γράμματα, διάβαζε βιβλία και το κελί του θύμιζε κατάλυμα μοναχού.

N. Φ.

Απομνημονεύματα Ανδρέου Αγγέλου
Εν Αθίνας. Νοέμβριος 1950

Αγιοποιημένο στην Ελλάδα

*“Στη δόση της ζωής εκέχεις άμορφες ως τότε
αναδύονται καθαρές μέσα στο πνεύμα
είναι σαν εντυχιμένα και ήλιπερά ζωτικά
που στέκουν πάνω στις κοργές των περασμένων”*

Γκαίτε

Προίμιον

Τον έρωτα τον απεδάωσα και τον έπισησα. Μου εδίδριξε την βασιλεία των ουρανών και με ώδησε στα τάρταρα. Μου προσέφερε αμβροσίαν και κύνειον. Εν τούτοις, δεν επροδόνην όπως πολλοί ούτε κατεστράην υπαιτιότητός του. Έγδασα όμως στο εμπειο όπου λίγοι άνθρωποι γδάνουν και ετιμωρίδην διά τούτο.

Δεν τυχεάνω άνθρωπος ευτελίων συναισθημάτων, ως εκ τούτου δεν μετήλθα ικανού αριθμού συζύγων ή ερωμένων. Ερωτεύδην άπαξ, ενυμφεύδην άπαξ. Ατυχώς, όχι την ίδια γυναίκα. Ακόμη και όταν απεγάμισα — μετά την απώλεια της Ελένης — να συζευχάω την μητέρα των τέκνων μου, ομολογώ σήμερα, μόνος και έρημος, ότι δεν ήτο ο έρωσ, ο κινητήριος μοχλός που με ένωσε μαζί της, αλλά το χρέος προς την κοινωνία και, ολίγον, το συμφέρον.

Τα έτη που παρήλθαν, ήείκαναν τα μαλλιά μου, έκαμψαν το παράστημά μου και ερήμισαν την καρδιά μου. Ξω πλέον εντρογιά με τις αναμνήσεις, που είναι ό,τι πολυτιμότερον διαδέτω.

Μόνον εγώ γνωρίζω την ιστορία που θα σας αγνηγιδώ, ως τις μύχιες, απρόσιτες πτυχές της. Ως δημοσιογράφος γνωστοποίησα — για εννοίτους λόγους — στο αδηγόγο κοινό εκείνων των χρόνων, ένα μικρό μέρος της αληθείας. Σήμερα, καθώς η ιστορία ετούτη έχει ήλεμονιδεί, και εγώ βαδίζω πλέον οδοταχώς στην όψη του μετριότατου βίου μου, θεωρώ ότι ήγγικεν η ώρα να αποκαλύγω τα συμβάντα εκείνα, ώστε να μείνουν κληρονομιά στην μνήμη των επερχομένων γενεών.

A.A.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

*«οὐ μὲν γάρ τί πού ἐστιν διζυρώτερον
ἀνδρός πάντων ὅσα τε γαῖαν ἐπι πνείει
τε καί ἔρπει»**
Ὅμηρος, (Ἰλιάδα P, 446)

1

Ἦταν ένα βδελυρό καταγώγιο. Εδώ, οι στρατιώτες, ο υπόκοσμος του Πειραιά και οι κάθε λογής επίφογοι αρσενικοί εγκατέλειπαν το σπέρμα τους, το πορτοφόλι και, πολλές φορές, την υγεία τους.

Ατυχώς, όφειλα να βρίσκομαι εκεί. Εγκλωβισμένος σε ένα από τα αποπνικτικά κελλιά του αγοραίου έρωτα, μόνον η αίσθηση του καθήκοντος χαλιναγωγούσε την ασυγκράτητη επιθυμία μου για άτακτη φυγή.

Δίπλα μου, ένας πορνοβοςκός με ωχρό και ρημαγμένο πρόσωπο, ερεύγετο υπό το κράτος της μέθης και θώπευε με

* «Δεν υπάρχει πιο αξιολύπητο πλάσμα, απ' όλα όσα αναπνέουν και έρπουν στη γη, από τον άνθρωπο.»

ωμή τρυφερότητα μίαν ογκώδη κοινή γυναίκα, που χασκογελούσε επιζητώντας την επιδοκιμασία μου, επιδεικνύοντας μία σαρακιασμένη οδοντοστοιχία που καταδυνάστευαν δύο πλαγιομετωπικοί κυνόδοντες. Πίσω μου πλησίαζε, σε τακτά χρονικά διαστήματα, κάποιος, μέτριος το δέμας, μάλλον έμπορος, ξεφυσώνοντας αδιακόπως τον πανάκριβο καπνό ενός πούρου, μία μυρωδιά εξαίσια, η οποία εξερχόμενη από τα σωθικά του ανθρώπου εκείνου μετατρέποταν αναμφιβόλως σε πηγή μολύνσεων.

Τα μέλη της βακχικής συντροφιάς δεν τέλειωναν εδώ. Υπήρχαν ακόμη δύο νεαροί δανδήδες υπόπτου επαγγέλματος, με σφιχτά κολλάρα και ανάξιες λόγου φυσιογνωμίες, και μία χλωμή, μικρόσωμη και κακοζωισμένη πόρνη με στενούς ώμους, εμφανώς τοποθετημένη στο κελλί προς άγρην πελάτου.

Τέλος, οφείλω να προσθέσω ότι το ενδιαφέρον όλων ήταν συγκεντρωμένο στο ανοιχτό παράθυρο, εκεί όπου διέθετα την πρωτοκαθεδρία. Κατείχα αναμφισβητήτως την πλέον αξιοζήλευτη θέα στην παραλία του Πειραιά. Η εφημερίδα μου είχε καταβάλει το υψηλό αντίτιμο που απαιτήσαν οι μαστροποί των Βούρλων¹, ώστε η θέση του συντάκτη της να βρίσκεται πάνω από το ικρίωμα όπου θα στηνόταν η περιβόητη «μηχανή», η λαιμητόμος.

Το ξημέρωμα θα λάβαινε χώρα η εκτέλεση τριών νέων που τρομοκρατούσαν και λήστευαν ξένους επισκέπτες και οδοιπόρους στην περιοχή των Δελφών.

1. Βούρλα: Διώροφο τετράγωνο κτίριο με πολυάριθμα δωμάτια-κελιά. Ήταν για πολλά χρόνια ένας τεράστιος οίκος ανοχής. Βρισκόταν δίπλα στο νεκροταφείο του Αγίου Διονυσίου (που καταργήθηκε το 1910), στη θέση της σημερινής Δραπετσώνας (που άρχισε να εποίκίζεται το 1922). Χρησιμοποιήθηκε αργότερα σαν φυλακή.

Πέρασα όλη την νύκτα ξάγρυπνος. Μία ζεστή, υγρή νύκτα. Μία ατέλειωτη νύκτα. Το φεγγάρι είχε κρυφθεί. Τα αστέρια αιωρούνταν στον ουρανό, αντανακλώνοντας λευκές, τρομώδεις σταγόνες στην κατάμαυρη θάλασσα. Άκουγα ευκρινώς τις φωνές των εργατών, καθώς συναρμολογούσαν την λαιμητόμο. Τους κρότους των σφυριών πάνω στα, νοτισμένα με θάνατο, ξύλα. Τα μακάβρια αστεία τους και τα χαχανητά τους. Διέκρινα τις καύτρες των σιγαρέτων τους.

Η σκέψη μου ταξίδευε στους μελλοθανάτους. Τι να έκαναν, άρα γε, στο απομονωτήριο; Προσεύχονταν; Έκλαιγαν; Ή κάπνιζαν χασίς και ερέγχαζαν μακαρίως, όπως ενίοτε συνέβαινε;

Είχα αρκετές φορές αναρωτηθεί στο παρελθόν, για το πώς μπορεί να ζήσει την τελευταία του νύκτα ένας μελλοθάνατος. Την φανταζόμουν έντονη, γεμάτη νοσταλγία, σκέψεις και εικόνες από τα περασμένα.

Διαπίστωσα αργότερα το λάθος μου. Η πραγματικότητα είναι άκρως διαφορετική. Για να συμβεί εκείνο που υπέθετα, όφειλε η ζωή να αποδέχεται την ήττα της, το προγραμματισμένο από τρίτους τέλος της. Πλην όμως, τούτο δεν συμβαίνει ποτέ. Για κάποια ανεξήγητη αιτία, η ζωή αρνείται να υποδεχθεί τον θάνατο. Ακόμη και εάν τον αναμένει, το θεωρεί βέβαιο ότι θα αργήσει στο ραντεβού του, ότι πιθανόν μάλιστα να διαπράξει την αβλεψία και να μην εμφανισθεί ποτέ. Παράδοξον, εάν αναλογισθεί κανείς πως ούτε ο Ιησούς γλύτωσε από τα νύχια του Χάρου, υποχρεώθηκε μάλιστα να πει το πικρόν ποτήριον μέχρι τελευταίας ρανίδος, με αποτέλεσμα να βρεθεί τουλάχιστον επί τριημέρου υπό την επιρροή του και, έκτοτε, όπως όλοι γνωρίζουμε, το φθαρτό κορμί του Θεανθρώπου ηττήθη άπαξ διά παντός.

Ο άνθρωπος, επομένως, γαντζώνεται από την ζωή μέχρις

εσχάτων, εφ' όσον η ζωή τον εξαπατά, χαρίζοντάς του την ψευδαίσθηση της αέναης διάρκειας, της αθανασίας. Και τούτο συμβαίνει διότι η ζωή είναι, εν τέλει, ανίκητη. Οι άνθρωποι ηττώνται, η ζωή όμως συνεχίζει την πορεία της προς το άπειρο. Ο θάνατος κερδίζει όλες τις καθημερινές μάχες, χάνει όμως τον πόλεμο. Αυτό θα πρέπει, υποθέτω, να είναι η παγίδα στην οποία πέφτουν οι μελλοθάνατοι. Πείθονται ότι θα πεθάνουν μόνον την στιγμή όπου η ζωή έχει μόλις αναχωρήσει. Και εκεί караδοκει η δύναμη — ή η αδιαφορία — που τους συνοδεύει την στερνή ώρα.

Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται περί δύναμης ούτε περί αδιαφορίας. Πρόκειται περί μιας σύγχυσης αισθημάτων για τα τεκταινόμενα, η οποία οφείλεται στην αδυναμία του ανθρώπου να αντιληφθεί το πεπερασμένο της ύπαρξής του στον χώρο και στον χρόνο. Και αυτήν την ατυχή σύγχυση είναι, πιστεύω, λάθος να την αποδίδουμε είτε στην γενναιοτήτα είτε στην ψυχραιμία.

Υπήρχαν και ευτυχείς άνθρωποι την νύκτα εκείνη. Ήσαν οι προαγωγοί των Βούρλων, οι οποίοι φρόντιζαν πριν από κάθε δημόσια εκτέλεση να νοικιάζουν, αντί αδρού τιμήματος, τις κάμαρες των ιεροδούλων. Ευνόητον είναι ότι, τοιουτοτρόπως, ενθυλάκωναν περισσότερα χρήματα, απ' ό,τι εάν προσέφεραν τα κορίτσια την συνήθη τους εκδούλευση στους πελάτες.

Το τεράστιο μπορντέλο που έβριθε από κάθε λογής αρώματα, ξινισμένους ιδρώτες και φθηνό απολυμαντικό, γνώριζε μεγαλειώδεις στιγμές. Στα κελλιά και στους μακρόστενους διαδρόμους του συνωστίζονταν αρκετά εξέχοντα μέλη της υψηλής κοινωνίας των Αθηνών.

Ο συγχρωτισμός των θεατών ήταν ανήκουστος. Αριστο-

κράτες δίπλα σε αξιοθρήνητες παστρικές και χαρακωμένους αγαπητικούς. Πανάκριβα υφάσματα τρίβονταν σε βρώμικες βράκες. Στρατιωτικές στολές, κοστούμια ευρωπαϊκά, πολύχρωμα φουστάνια και καπελίνες με βέλα, αναμειγμένα με νταμωτά υποκάμισα κρεοπωλών και φόρμες αλιέων. Όλοι ετούτοι οι μεγαλόσχημοι ικέτευσαν ανθρώπους που στην καθημερινή τους ζωή περιφρονούσαν ανηλεώς, για μια περίοπτη και ακριβοπληρωμένη θέση με θέα το πεδίο της σφαγής. Ο «χύδην όχλος» διέκρινε με ευχαρίστηση ότι είχε κάτι κοινό με τους ευυπόληπτους πολίτες: την νοσηρή περιέργεια.

Όταν το κτίριο, λίγο πριν το ξημέρωμα, πλημμύρισε ανθρώπους, η βαριά, σιδερένια του πόρτα έκλεισε, αποκλείοντας τους αργοπορημένους και τους πένητες.

Είναι σαφές: ο θάνατος διεγείρει τα πλήθη. Η βίαιη και προγραμματισμένη επίσκεψή του προσελκύει θεατές και στα θεωρεία των επισήμων και στον εξώστη των ορθίων πληβείων.

Ο «Ευρώτας»², φωτισμένος, με τον δήμιο στα σπλάχνα του, περίμενε στην ασάλευτη θάλασσα, όπως όλοι μας, την αυγή.

Στο πρώτο φέγγος, οι εργάτες εγκατέλειψαν την ακτή. Λίγο πριν, είχαν φροντίσει να καλύψουν την λεπίδα με ένα κόκκινο πανί. Στην αρχή πίστεψα ότι το έκαναν από αβρότητα, αργότερα όμως έμαθα ότι ήταν παράκληση του δήμιου.

Το λιμάνι του Πειραιά άρχισε να φωτίζεται. Η πόλη ομόρφυνε. Τα λευκά σπίτια με τις κεραμιδένιες στέγες έγιναν λευκότερα και η θάλασσα πήρε μία γαλαζωπή απόχρωση. Οι άνθρωποι ξυπνούσαν ανυπόμονοι, με την σκέψη στο

2. Πλοιάριο του πολεμικού ναυτικού που μετέφερε τους δήμιους από το Ναύπλιο στους τόπους των εκτελέσεων.

αίμα. Η μεγάλη νύκτα των μελλοθανάτων απομακρυνόταν στα βάθη του ορίζοντα και παραχωρούσε την θέση της στο τελευταίο τους πρωινό. Θα είχαν ήδη αρχίσει ν' ακούνε τον λόγο του υπομοίραρχου περί της «ματαιότητας των εγκοσμίων», και θα έτρωγαν το αφθονώτερο γεύμα της ζωής τους.

Άρχισε η συρροή του πλήθους. Άνθρωποι κατέφθαναν από παντού. Πεζοί, έφιπποι, με άμαξες, ιππήλατα τραμ και τραίνα, με κάθε μέσον. Έδωσαν το παρόν όλες οι ηλικίες, δίχως μάλιστα να λείφουν και τα μικρά παιδιά, αλητάκια επί το πλείστον. Οι αποβάθρες ήσαν άδειες από κόσμο, οι βαρκάρηδες είχαν εγκαταλείψει τις βάρκες τους, οι ναυτικοί τα πλοία τους και η σκεπαστή πολύβουη, συνήθως, στοά της Πειραιϊκής ακτής ήταν έρημη. Εκεί θα συγκεντρώνονταν αργότερα τα πλήθη, για να σχολιάσουν, πίνοντας ρακή και τρώγοντας λουκούμι, το φρικτό θέαμα.

Παρατηρούσα τα εκλεπτυσμένα πρόσωπα δίπλα σε εγκληματικές φυσιογνωμίες, να αναπνέουν τα ίδια χνώτα, να αγγίζονται και να ποδοπατούνται στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν στην αιμοδιφή «Καλλιόπη»³, ώστε να ρινηλατίσουν την τελευταία εκπνοή των μελλοθανάτων. Αρκετοί καθώς πρέπει νέοι και νέες σακράλωναν στα σκέπαστρα των αμαξών τους, για να περιεργασθούν λεπτομερώς τον ακούσιο εξοστρακισμό της ζωής. Δεν ήσαν λίγοι οι ξενύχτηδες που κατέφθαναν τρεκλίζοντας και εν πλήρη ευθυμία, από τα ζυθοπωλεία και τα αναψυκτήρια του Φαλήρου.

Ανάμεσα στις άμαξες των επισήμων, πίσω από την φρουρά, διέκρινα και εκείνη του δικαστή Παπαλουκά. Ήταν πο-

3. Ένα από τα «υποκοριστικά» της λαϊμητόμου. Λεγόταν ακόμη μηχανή, λεπίδι, γχιγοτίνα, γχιλοτίνα.